

**THE VALUES EXISTING IN PENDNÂME-I ZARÎFÎ
PENDNÂME-İ ZARÎFÎ'DE YER ALAN DEĞERLER ¹**

Şerife AKPINAR ²

ABSTRACT

In today's world, the shifts happening in social and cultural values lead to alienation from traditions and societal collapses. Hence, the need for more teaching of values for the new generation arises. In this education, the school and the efforts of families are significant; however, these efforts should be enriched with works of art considering the interests of individuals. In these works, in addition to contemporary written texts, classical Turkish literature, which connects these days to our roots and will carry us into the future, should not be disregarded. Classical Turkish literature was called as high class literature for years, that's why it was criticized, accused of being away from the society. However, recent research reveals that classical Turkish literature works address to the society, involve social, economical, and cultural values, and most of the time they give advice to people. Taking part especially in classical literature tradition, advice letters are advice books which are based on values, and tried to lead people into goodness, beauty, righteousness, indulgence, benevolence, and hospitality. In this study, it will be put emphasis on the values which are in Pendnâme-i Zarîfî, one of the advice letters written to guide people. This work is accepted as "a kind of etiquette book" written by one of the 18th century poet, Zarîfî. While the poet advises his readers against staying away from arrogance, hypocrisy, lie, gossip, ignorance, unlawfulness, jealousy, ambition, extravagance, greediness; he also encourages them to be righteous, generous, patient, modest, merciful, just, and keep secrets. In this way, it will be tried to contribute to the education of new generation with regards to the values appraised in Pendnâme-i Zarîfî, and it will be revealed that this work is a guiding light not just for the period it was written, but also for today's people.

Key Words: Pendnâme, Zarîfî, advice, values.

¹ Bu makale, Konya'da düzenlenen 31 Ekim- 02 Kasım 2013- I. Ulusal Değerler Eğitimi Kongresinde sözlü sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Yrd. Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, e-posta: sakpinar07@gmail.com

ÖZET

Günümüz toplumunda özellikle sosyal ve kültürel değerlerde yaşanan sarsılma, geleneklerden uzaklaşmaya, toplumsal çöküşlere sebep olmaktadır. Dolayısıyla yeni nesle daha fazla değerler eğitimi verilmesi gerekliliği doğmaktadır. Verilecek eğitimde okul ve ailenin çabası önemlidir; ancak bu çaba bireylerin ilgileri de dikkate alınarak sanat eserleriyle zenginleştirilmelidir. Eserlerde güncel yazılı metinlerin yanı sıra bugünümüzü köklerimize bağlayan ve bizi geleceğe taşıyacak klasik Türk edebiyatı da göz ardı edilmemelidir. Klasik Türk edebiyatı yıllarca yüksek zümre edebiyatı olarak anılmış, bu sebeple eleştirilmiş, halktan uzak olmakla suçlanmıştır. Ancak, günümüzde yapılan araştırmalar, klasik Türk edebiyatı eserlerinin sanıldığı gibi aksine halka hitap ettiğini; sosyal, ekonomik, kültürel değerleri kapsadığını, çoğu defa insanlara öğütler verdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle klasik edebiyat geleneği içinde yer alan nasihatnameler, değerler üzerine kurulmuş; insanları iyiye, güzele, doğruya, hoşgörüye, cömertliğe, yardımseverliğe, misafirperverliğe yöneltmeye çalışmış birer öğüt kitaplarıdır. Bu çalışmada, insanlara yol göstermek amacıyla kaleme alınan manzum nasihatnamelerden biri olan Pendnâme-i Zarîfî'de yer alan değerler üzerinde durulacaktır. Eser, XVIII. yüzyıl şairlerinden Zarîfî'nin "bir nev'i âdâb-ı muâşeret kitabı" olarak kabul edilmiştir. Şair, burada okuyucularına; kibirden, riyadan, yalandan, dedikodudan, cehaletten, haramdan, hasetten, hırstan, israftan, açgözlülüğten... uzak durmalarını öğütlerken; ayrıca onları dürüstlüğe, cömertliğe, merhametli olmaya, sır tutmaya, sabra, kanaate, tevekküle, insafı olmaya... da davet etmektedir. Böylece Pendnâme-i Zarîfî'de tespit edilen değerlerle klasik edebiyat penceresinden özellikle günümüz gençliğinin eğitime katkı sağlanmaya çalışılacak ve eserin sadece yazıldığı dönemde değil bugünün insanı için de yol gösterici olduğu gözler önüne serilecektir.

Anahtar Kelimeler: Pendnâme, Zarîfî, nasihat, değerler.

Giriş

Değer, sözlükte "bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet; yüksek ve yararlı nitelik" (TDK, 2005: 483) olarak yer almaktadır. Başka bir tanım ise değeri; "bir kavram olmanın ötesinde toplumun kendi hakkındaki inanç ve tutumları"(Girgin, 2012: 8) şeklinde nitelendirir. Bunların yanı sıra toplum tarafından benimsenmiş; duygu, davranış, alışkanlık, kural ve kıymetlerin tümü olarak da ifade edilebilir. Sahip olunan değerler, toplumun kimliğini oluşturur. Bu kimlik canlılığını daima korur. Zira zaman ilerledikçe değerlere bir şeyler eklenebilir ya da ondan bir şeyler eksilebilir. Eskiden çok önemsenen bir değer bugün kıymetini kaybetmiş olabilir ya da gelişen teknoloji, değişen hayat şartları yeni değerler ortaya çıkarabilir. Ancak her durumda onlar, bayrak gibi, ortak tarihi geçmiş gibi, dil gibi toplumu bir arada tutan, bütünlüğü koruyan en önemli şeylerdir.

Günümüz toplumunda –küreselleşmenin, internetin belki yabancı dil öğretiminin de etkisiyle- özellikle sosyal ve kültürel değerlerde yaşanan sarsılma, geleneklerden uzaklaşmaya, toplumsal çöküşlere sebep olmaktadır. Bu durum ise yeni nesle daha fazla değerler eğitimi verilmesi gerekliliğini doğurur. Hedeflenen eğitimle toplumun sahip olduğu temel değerler korunup, pekiştirilmeli; iyi karakterli nesiller yetiştirilmelidir.

Gençler, hayatlarını sürdürebilmeleri ve iyi bir meslek edinmeleri için bilgi ile donatılmaları yanı sıra erdemli, ahlâklı, sevgi dolu fertler olarak da büyütülmelidir. Çocuklara verilecek eğitimde öncelik elbette aile ve okul olacaktır. Ancak onların rehberliğinde verilen değerlerin kalıcı olması için çevrenin bunları sürekli pekiştirmesi gerekir. Çocuk bazen izlediği bir filmle, bazen ezberlediği bir şiirle ya da dinlediği müzikle bazen de okuduğu bir kitapla toplumun değerlerini benimseyebilir.

Fertler, yaşadığı toplumun değerlerini edebî eserler içinde bulabilir. Ancak bu eserlere sanat değerleri dışında insanlara vermek istedikleri mesajlar açısından bakmasını bilmek gerekir(Öztürk, 2005: 43). İşte klasik Türk edebiyatı eserleri de edebî yönlerinin yanı sıra toplumun sosyal, kültürel, ekonomik değerlerini yansıtmaktadır. Özellikle bu gelenek içinde yer alan nasihatnameler değerleri ortaya koyması bakımından önemli kaynaklardır. Gençlere okutulacak nasihatnamelerle kültürel değerlerine sahip çıkmaları sağlanırken, aynı zamanda geçmişe ve günümüze ait toplumsal değerlerin de bir kıyaslaması yapılmış olacaktır.

Birer ahlâk kitabı olan manzum nasihatnamelerde ahlâkın felsefesini yapmak yerine doğrudan yapılması istenen davranışlar övülmüş, zararlı davranışlar ise yerilmiştir (Kaplan, 2001:133). İnsanlara doğruyu, iyiyi, faydalıyı göstermeyi amaçlayan bu eserler İslâmî temellere dayanmakta ve toplumun ahlâk ve âdâb kurallarını dile getirmektedir.

Bugünün “iyi, erdemli, nitelikli insan” ya da Türk millî eğitiminin amaçlarında yer alan “verimli insan” yetiştirme çabası, eskinin özellikle tasavvufta söz konusu edilen “kâmil insan” yani “olgun insan” yetiştirme gayretinden farklı bir şey değildir. “Mükemmel insan” çabası bugünün olduğu gibi dünün de meselesi olmuştur.

Bu çalışmada, belki dünün eseri olan ancak okunduğunda her çağın değerlerini içinde barındıran Pendnâme-i Zarîfî'de yer alan değerler üzerinde durulacak, böylece XVIII. yüzyıla ait bir eserde yer alan değerlerin günümüzde de karşılığı olduğu gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Pendnâme-i Zarîfî:

XVIII. yüzyıl şairlerinden Rusçuklu Zarîfî, kaynaklarda “Ahmed Zarîfî, Zarîfî Baba, Ömer Zarîfî Efendi, Zarîfî Baba Şeyh Ömer” isimleriyle yer alır(Arslan,1994:5; İpekten vd, 1988: 545; Mehmet Nâil Tuman, 2001: 597; Bursalı Mehmet Tahir, 2000: 109; Mehmed Süreyya, 1996: 297). Sa'diyye tarikatına intisab eden şair 1210 (M.1795)'da Rusçuk'ta vefat etmiştir(Arslan,1994: 5). Divanı dışında en meşhur eseri Pendnâme'dir.

Pendnâme-i Zarîfî, 1071 beyitlik bir mesnevi olup, 135 başlıktan oluşmaktadır. Eser, insanların Allah'a ve birbirlerine karşı sorumluluklarını başlıklar altında öğütlemektedir. Hoşgörülü, ince bir üslûpla kaleme alınan öğütlerin bir kısmı bugünün “Âdâb-ı Muâşeret” kuralları olarak kabul edilebilir(Arslan,1994: 7). Pendnâme'de sır saklamak, komşuların ve

büyüklerin hakkını korumak, konuşma âdâbı, adalet duygusu gibi pek çok konuda öğütlere yer verilmiştir. Bu öğütler, toplumun birliğinin korunması, bireylerin mutluluğu için önemli dersler içermekte ve yazıldığı dönemde olduğu kadar, günümüz için de birer ışık kaynağı olmaktadır.

Eserde öğütlerin, özellikle gençlere verildiği hitaplardan fark edilmektedir. Şair, beyitlerinde okurlarına zaman zaman “ey püser” (b.678) yani “ey oğul” diye, zaman zaman da “ey fetâ”(b.414) yani “ey genç, delikanlı” diye seslenmiştir. Ayrıca Zarîfî, nasihatlerinin okunmasının faydasını yine kendi beyitlerinde dile getirir. Şair, “ey amca” diye seslendiği beyitlerinde “nasihatlerinin her birinin büyük bir hazine olduğunu; bu öğütlerle amel edenin mutluluk köşkünün temellerini atmış olacağını” söylerken; “ârif olmak isteyenin bunu(nasihatleri) daima okuma alışkanlığı edinmesini” belirtir:

Bu nasîhatler ki bunda ey amû
Her biri bir genc-i a'zamdır kamu (79)³

Bil sa'âdet kasrına budur temel
Eyleye bu pend ile dâ'im amel (80)

Ârif olmak ister isen dem-be-dem
Bunu oku dilde evrâd et müdâm (87)

Zarîfî'nin Pendnâme'sinde Yer Alan Değerler:

Zarîfî'nin, Pendnâme'sinde söz konusu edilen değerler verilirken; “tasavvufî, ahlakî, sosyal” gibi herhangi bir tasnife gidilmemiş; ancak şairin eserinde belirttiği başlıklar dikkate alınmıştır.

1. İnançla İlgili Değerler:

Nasihatnamelerin İslâmî temellere dayanması ve Zarîfî'nin de mutasavvîf bir şair olması sebebiyle Pendnâme'de dinî değerlere öncelik verilmiştir. O mesnevisine: “Başlangıçta Allah'a sınırsız şükret, O'nun hikmetinin sonu yoktur.” diyerek başlar:

Hamd-i bî-had ol Hudâya ibtidâ
Hikmetine yokdur anın intihâ (1)

İmanın ilk şartı Allah'ın birliğine inanmaktır. Pendnâme'de “**Taleb-i Vahdet ve İctinâb-ı Kesret**”(480-483) isimli bölümle şair, Allah'ın birliğini dileyip, kesretten sakınmak gerektiğine dikkat çekmiştir. Zarîfî, kâmil insanın vahdeti seveceğini, kesrete karışanına cahiller olduğunu belirtir:

Uzlet ile vahdeti kâmil sever
İhtilât-ı kesreti câhil sever (480)

³ Bu çalışmada yer alan beyitler, Mehmet Arslan'ın neşrettiği, “Arslan, M.(1994). Pendnâme-i Zarîfî, Sivas: Dilek Matbaacılık” tan alınmış olup beyit numaraları parantez içerisinde verilmiştir.

Klasik Türk edebiyatı şiirlerde yer alan değerlerde amaç, bireyin “kâmil insan” olmasıdır. Bu yolda kulun Allah’a olan vazifesi, yaptığı her işte onun rızasını kazanmaktır. Şair, insanların Allah’ın kahrından sakınıp, rızasına ulaşmak için çaba göstermeleri gerektiğine “**İctinâb-ı Kahr-ı Bârî ve Tâleb-i Rızâullâh-i Ta-‘âlâ**” (683-692) başlığında değinir. Zarîfî, “Eğer Allah’ın rızasına ulaşırsan en büyük nimetlere de kavuşursun; gaflete düşme, daima onun emirlerini gözet ki her iki dünyada da işlerin tamam olsun.” diyerek iyi kul olmanın da yollarını göstermektedir:

Ger rızâsını Hak’ın sen bulasın
Ni’met-i uzmâya nâ’il olasın (684)

Gâfil olma emrini gözle müdâm
Dü cihânda her işin ola tamâm (691)

İnançlarla ilgili olarak şairin üzerinde durduğu en önemli değer ise Hz. Peygamber’e olan sevgidir. “**Münâcât-ı Bârî ve Şeri ‘at-ı Nebevî**” (702-714) bölümünde şair, “akıllı insanın bu öğüdünü dinleyeceğini ve daima Hz. Mustafa’nın temiz kaidelerine bağlı kalacağını; böylece her işinin yolunda gideceğini” belirtir:

Âkil isen dinle pendim ey hümâm
Şer’-i pâk-i Mustafâ’da ol müdâm (702)

Diler isen her işin ola tamâm
Şer’-i pâkin yolunu gözle müdâm (704)

Ayrıca, İslâmî geleneğe uygun olarak Hz. Peygamber’e daima salât u selâm getirilmesini de öğütlemektedir. Âşık olanın bunu gece gündüz yapacağını söyler:

Âşık isen rûz u şeb vird et müdâm
Rûh-ı pâkine salât u selâm (12)

Şair, hayatın geçiciliğini hatırlatırken, gaflete düşme ölüm ansızın gelir diyerek insanları uyarmaktadır:

Bu cihânda çünkü bâkî yok hâyat
Gâfil olma erişe nâgeh memât (15)

Zirâ, bu geçici dünyada asıl maksat Allah’ı bilmektir, gerisi boştur; nefsi bilip, Allah’tan başka her şeyden kalbi temizlemek gerekir:

Hakk’ı bilmekdir hemân maksûd olan
Anı bil gayriyi ko kalsın kalan (30)

Hakk’ı bilip nefsin idrâk edesin
Mâ-sivâdan kalbini pâk edesin (44)

Kişi, kâmil insan olma yolunda ilerlerken; Allah'ın sevgisini istemek yanında nefsi alçaltmayı da talep etmelidir. “**Taleb-i Zillet-i Nefs ve Mahabbetullâh-i Ta-‘âlâ**” (782-786) başlığı da bunu öğütler. Nefsi öldürmek için herkesi kendinden büyük görmek, ayağına yüz sürmek gerekir:

Herkesi kendinden âlî göresin
Kâdir isen pâyına yüz süresin (782)

Böylece, Allah için nefsini öldürmüş olur ve ebedî gönül rahatlığına ulaşırsın:
Hak için nefsin fenâya veresin
Âkibet bâkî safâya eresin (785)

Nasihatlerde, ibadetlerin riyasızca ve hâlis duygularla yapılması gerekliliğine değinilmektedir. İnsan ibadetine riya karıştırırsa o ibadetten kendisine bir fayda gelmez. Zarîfî bu durumu “**İbâdet-i Hâlise ve İctinâb-ı Riyâ**” (164-176)’da dile getirir. O, “Eğer ibadetini riyasızca yaparsan Allah isteğini verir. Hileden sakın ki iki dünyada da mutlu ol.” diye okuyucuya öğüt verir:

Ger ibâdet eyler isen bî-riyâ
Vere maksûdun Cenâb-ı Kibriyâ (164)

Eylegil zerk ü riyâdan ictinâb
Dü cihânda olasın tâ kâm-yâb (166)

Ayrıca ibadetin riyasızca olması onun gizli yapılmasıyla ilgilidir. “**Ahvâl-i Mü’min-i Billâh**”(350-355)’da Müslüman’ın kulluğunu sabah akşam kimse yokken göstereceğini belirtir:

Mü’min-i Billâh olanlar dâima
Kullugun tenhâ eder subh u mesâ (353)

Yine bir başka başlıkta şair, “**İctinâb-ı Zerk ü Riyâ**” (1044-1051) diyerek, insanların oruçlarını, namazlarını mümkün oldukça gizli tutmaları gerektiğine değinir. Allah katında makbul olan da budur:

Eyleme savm u salâtını beyân
Kâdir oldukça anı eyle nihân (1045)

“Her şeyi Allah'a bırakma, kadere boyun eğme” (TDK, 2005: 1970); “bütün işlerini Allah’a havale ile kadere razı olma”(Parlatır, 2011: 1713) anlamına gelen tevekkül de şairin değindiği konular arasındadır. Bir Müslüman’ın tam olarak Allah’a teslimiyeti olan tevekkül; Allah’a dayanmak, ona güvenmektir ve ondan gelene rıza göstermektir. Zarîfî de “**Taleb-i Tevekkül**” (596-606) yani “tevekkülü iste” diyerek insanları kısmetlerine razı olmaya çağırır. “Gel inadı bırak, razı ol, kısmetin seni elbette bulacaktır.” diyen şair, Allah’ın, kulunun rızkını er geç vereceğini hatırlatarak, tevekkülü öğütler:

Lecci terk et gel rızâyâ gir yola
Kısmetin neyse seni elbet bula (599)

Hak kulunun eki ü şürbün subh u şâm
Erde geçde ırgürüpdür ve's-selâm (606)

Zarîfî, inançlarla ilgili olarak haramdan sakınmak ve helale yönelmek hususunda da değerler sunmuştur. “İctinâb-ı Et'ime-i Harâm ve Taleb-i Helâl” (607-617) başlığıyla insanların haram lokmadan sakınmalarını öğütlerken, “Eğer temiz yemek istersen helal kazançla elde ettiğini ye, işte o temizdir.” demektedir:

Lokma-i tâhir dilersen ey azîz
Yiye gör kisb-i helâl oldur temiz (615)

Ayrıca şair, Hz. Peygamber'in ibadeti on bölüme ayırdığına değinir ve bunun dokuzunun helal lokma yemek olduğunu vurgular. Böylece, gençleri helal kazanca teşvik eder:

Gör ne demiş Fahr-i Âlem Mustafa
On bölükdurur ibâdet ey fetâ (611)

Tokuzu lokma yemek kisb-i helâl
Birisi gayri ibâdet ey nihâl (612)

2. Sır Saklamak:

Gizli kalması, herkesin bilmemesi gereken şey olan sırrı saklayabilmek bireyin sahip olduğu en önemli değerlerden biridir. Zarîfî Pendnâme'sinde ilk ara başlık olarak bu konuya yer vermiştir. “Ketm-i Esrâr” (93-109) yani “sırları saklama” bölümünde şair, “ey oğul” diye seslendiği okuyucusuna sırrını hiç kimseye paylaşmamasını öğütler. Sırrını verdiği dostun gün gelir düşmanın olabilir diye onu uyarır. “Kimseye sırrını açıklama, onu lokma niyetiyle yut ya da su niyetiyle iç; yoksa başına çok belalar gelir.” der:

Evvelâ dinle sözümü ey püser
Sakla sırrın bilmeye cinn ü beşer (93)

Bu felekdir devr olup devrân ola
Belki dostun bir zamân düşmân ola (95)

Kimseye sırrın ifşâ etme hiç
Lokma ise yud anı su ise iç (101)

Sır veren kimseye nice iş olur
Çok belâya anın ile düş olur (106)

Zarîfî, eserinin ilerleyen bölümlerinde yine bu konuya değinir ve “Ketm-i Esrâr-ı Ahıbbâ”(393-397) başlığı ile dostuna bile sırrın açıklanmamasını söyler. Zaten sır dediğin kimsenin bilmediğidir:

Sır ana derler ki kimse bilmeye
Kimse anın semtine yol bulmaya (397)

Şair, üçüncü defa “**Taleb-i Hâl-i Sırr-ı Nihân ve İhtirâz-ı İfşâ-yı Râz**”(774-776) ifadesiyle sır saklamanın önemini söz konusu eder. Kâmil kişinin başını vereceğini ama sırrını vermeyeceğini belirtir:

Kâmil oldur ser vere sır vermeye
Kimse anın sırrına hiç ermeye (774)

Zarîfî, söz erbabının durumunu “**Ahvâl-i Erbâb-ı Sühan**(426-441) başlığı ile anlatırken de “Herkesi kendine arkadaş edip, sırrına onları vakıf etme.” demektedir:

Herkesi kendine hem-dem eyleme
Kimseyi sırrına mahrem eyleme (435)

Ayrıca, verilen sırrı başkalarına söylemek Müslümanlığa da yakışır bir davranış değildir. Bu emanete ihanet etmektir. Bu durumu ise şair, şu beyitlerle dile getirir:

“**İctinâb-ı Hıyânet-i Emânetullâh-ı Ta’âla**” (158-163)

Bir kişi ger sana bir söz söyleye
Hasb-ı hâlinden şikâyet eyleye (158)

Ol emânetdir hıyânet eyleme
Kimseye anı rivâyet eyleme (159)

Halka şâyi’ etmek anı ser-te-ser
Müslimân şânı degildir ey püser (162)

Zarîfî’nin, defalarca ara başlıklarla ve onlarca beyitle önemini vurguladığı sır saklamanın, geçmişte de günümüzde olduğu gibi bireylere öğretilmesi gereken öncelikli değerlerden biri olduğu söylenebilir.

3. Anne-Baba ve Akraba Hakkı:

Anne ve babaya saygılı olma tüm insanların sahip olması gereken en önemli değerlerden biridir. Zira toplumun bütünlüğünü korumayı hedefleyen değerler eğitimi, toplumun temelini oluşturan aile ile başlar. Çocuk, her şeyi önce anne ve babasından öğrenir. Hayattaki en büyük güvenceyi, karşılıksız sevgiyi onlardan alır. Elbette en çok da onlara karşı sorumludur. Onların rızasını kazanmış bir evlat her iki dünyada da mutluluğu yakalayacaktır. Kur’an-ı Kerîm’de “*İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik...*”(Lokman S. 14)⁴ ayetinde ve “*Hiçbir çocuk babasının hakkını ödeyemez! Ancak onu köle olarak bulur da satın alarak hürriyetine kavuşturursa babalık hakkını ödemiş olur.*” (Müslim, 1510/25) gibi hadislerde⁵ anne ve babaya iyi davranmak gerektiği açıkça ifade edilmiştir.

⁴ Ayrıca bk. İsrâ S. 23,24; Ankebut S. 8.

⁵ bk. Buharî 13/5973.

Zarîfî de nasihatnamede anne baba hakkı için “**Hukûk-ı Vâlideyn**” (110-118) diye ayrı bir başlık oluşturmuştur. Şair burada gençlere; iki dünyada istediğine ulaşmak için anne babanın hizmetinde olmayı; onlara bağırılmayı, adlarıyla hitap etmemeyi, onları kırmamayı öğütlerken; asla haklarının ödenemeyeceğine de değinir. Ayrıca, “Anne ve baba senden razı olursa Allah da razı olacaktır.” der:

Ger onların hıdmetinde olasın
Dü cihânda istediğin bulasın (111)

Adlarıyla sakınıp çağırma sen
Key hazer kıl üstüne bağırma sen (113)

İctinâb et inkisârından sakın
Ödenilmez öderem dersin hakın (114)

Râzî olursa eger ana vü ata
Bil ki senden râzîdür Bârî Hudâ (117)

Aileden sonra ilişki kurulacak en yakın kişiler akrabalarlardır. Toplumun mutluluğu ve birliği için akrabalık bağlarının güçlendirilmesi gerekir. İslâmiyet de bu konuda insanlara yol gösterir. “...ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının”(Nisa S.,1) buyuran ayet, onlara yardım edilmesini söyleyen⁶ başka ayetler ve “*akrabalık bağlarını kesip, koparan kimse cennete giremez*” (Buharî, Edeb,11) gibi akrabalık hakkını gözetmeyi cennetin kapılarını açan anahtarlardan biri olarak ifade eden hadisler insanları bu konuda uyarmaktadır. Şairler de nasihatnamelerde anne baba hakkı yanında akrabalığa da önem vermişlerdir. Zarîfî, “**Hukûk-ı Akribâ-i Fakîr**” (831- 836) ara sözüyle fakir akrabanın hakkının gözetilmesine dikkat çekmektedir. “Her kim neslini inkâr eder ve ondan utanırsa, dermanı olmayan bir derde düşecektir.” diyen şair, “Ey oğul mutlu olmak istersen akrabana yüce(güzel) bakışla bak.” nasihatinde bulunur:

Kangı kimse neslini inkâr ede
Hâl-i fakri için andan âr ede (833)

Ugraya bir derde kim dermânı yok
Kimse çâre bulmayıp imkânı yok (834)

Berhudâr olmak dilersen ey püser
Akribâna eylegil âlî-nazar (835)

⁶ bk. Bakara S. 180, 215.

4. Büyüklerin Hakkı:

Pendnâme’de söz konusu edilen büyükler, bazen bir öğretmen bazen ilmüne irfanına güvenilir bir kişi, bilgin, bazen saygı duyulan bir din büyüğü ve belki bir evliyadır. Bunların ortak yanı ise gençlere örnek davranış ve tutum sergileyen onlara bir şeyler öğreten kişiler olmalarıdır. Hem din hem de toplum ahlâkı bu kişilere daima saygılı olmayı öğütler. Zarîfî eserinin birçok beytinde büyüklere saygılı olmaya, onlara karşı edepli davranmaya dikkat çeker. Bu konudaki ilk başlık “**Hukûk-ı Üstâd**” (119-122) dir. Şair, hocanın, uluların hakkının büyüklüğünden söz eder ve “Haylaz olmayayım dersin onların hakkını gözet.” diye öğütler. Zira onları ne kadar yüksekte tutarsan seni de halk öyle yükseğe çıkarır:

Pek uludur dahî üstâdın hakkı
Gözle dâ’im olmayam dersin şakî (119)

Her ne denlû âlî gözlersen anı
Halk-ı âlem dutalar a’lâ seni (120)

“**Hukûk-ı Ulu ve Meşveret**” (132-136) başlığı altında, büyüklerin kıymetini anlayanın, onların yolunda gidenlerin bir gün büyüklerden olacağına ve onların hayır duasını alanların yücelik mertebesine ereceğine değinilir:

Ulu kadrin fehm eden olur ulu
Gözleyen âdâb u erkân u yolu (133)

Ulunun hayr du’âsın alâsın
Rütbe-i âlî anınla bulâsın (134)

Şair, ayrıca büyüklerin yanında konuşurken de edepli olmak gerektiğini söyler. Onların yanında dinlemek konuşmaktan daha üstündür:

“**Âdâb-ı Kelâm-ı Sohbet-i ‘İzâm**” (281-284)
Ulular yanında etme söylemek
Yegdir anda söylemekden dinlemek (281)

Büyüklerle birlikte vakit geçirmenin insana kazandıracığı pek çok erdem vardır. Zarîfî de gençlere bunu öğütlemekte ve “Büyüklerle vakit geçir, onlardan uzak durma.” demektedir:

“**İctinâb-ı Cem’iyyet-i Haşerât**” (519-524)
Uluların sen yanından olma dûr
Oturursan ulularla dur otur (523)

Tehlikeli ortamlardan sakınmak gerektiğinin vurgulandığı bölümde; “Büyüklerle sohbet eden bu dünyada mutluluğa ulaşacaktır. Kendinden küçüklerle-ki bu daha ziyade ilmî bakımdan küçüklük kastedilmiştir- sohbet etmekse kişiye bela getirir. Cahillerin meclisinde oyalanma, kâmillerden başkasına halini açma” sözleriyle şair, yine büyüklerin meclisinde bulunmanın önemine dikkat çeker:

“İctinâb-ı Meclis-i Hatar-Nâk” (497-504)

Kendiden ulu ile sohbet kılan
Ol kişidir bu felekde kâm alan (499)

Kendiden küçükle kılma sohbeti
Çekmeyem dersen belâ vü mihneti (500)

“İctinâb-ı Meclis-i Nâdân” (505-509)

Meclis-i nâdânda ârâm eyleme
Kâmilândan gayre hâlin söyleme (505)

Muhterem kişilerle birlikte olmak insana itibar da kazandırır. Bu durum Pendnâme’de: “Onlarla varılan yerde başlara taç olursun; düşkün ve cahillerle vardığın yerde ise senden herkes yüz çevirir.” anlamına gelen beyitlerle söz konusu edilir:

“Refâkat-i Azîzân ve İctinâb-ı Nâdân” (531-534)

Ger azîz ile varırsan bir yere
Tâc olursun ol mecâlisde sere (531)

Nekbet ü nâdân ile varsan eger
Yüz çevirir ehl-i meclis ser-te-ser (532)

5. Komşu Hakkı:

Günümüz teknolojiyle yükselen apartmanlar komşuların sayısını arttırsa da yine aynı teknolojinin sunduğu hızlı yaşama telaşı o komşuları birbirinden uzaklaştırmakta ve yabancılaştırmaktadır. Hatta insanı yalnızlığa itmektir. Bu yaşam tarzı, “...yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa.... iyilik edin...”(Nisa S., 36) buyuran ayetlerde; “Cebrâil bana komşu hakkında o kadar çok tavsiyede bulundu ki; ben (Allah Teâlâ) komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim.” (Buharî, Edeb, 28) şeklindeki hadislerde ve “Ev alma komşu al.”, “Komşu komşunun külüne muhtaçtır.” diyen atasözlerinde gözetilen komşu hakkına rağmen, insanları komşularından uzaklaşmakta ve sahip olunan önemli bir değeri unutturmaktadır. Bu değer, sadece bugün değil XVIII. yüzyılda da Zarîffî’nin eserinde insanlara hatırlatılması gereken bir nasihat olarak dikkati çekmektedir.

Şair, “**Hukûk-ı Konşu**” (123-131) başlığında, her iki dünya saadeti için Müslüman kişinin komşusu ile hoş geçinmesi gerektiğine değinir:

Kırma gönlün hoş geçin mü’min isen
Dü cihânda olmak istersen esen (125)

Komşu sana zorluk çıkarsa bile ona karşı sabırlı olmayı öğütleyen şair, “Tatlılıkla ona nasihat et; eğer nasihatini dinlemezse o zaman onunla ilişkini kesersin.” demektedir:

Güçlük ederse sana sabr eylegil
Rıfkıla hoşça nasîhat söylegil (130)

Almaz ise ger nasihatdan bile
Semtine varma adın alma dile (131)

6. Misafir Hakkı:

Türk toplumunun en çok önem verdiği değerlerden biridir, misafirperver olmak. Kapıya gelen herkes Tanrı misafiri olarak kabul edilir ve en iyi şekilde ağırlanır, onun için özel yemekler hazırlanır. Zira misafirin rızkıyla geleceğine inanılır. Türk halkının evinde sadece misafirler için saklanan nevresimler, misafir terliği ve hatta her zaman tertemiz bekletilen ve en güzel eşyalarla donatılan misafir odaları vardır. Bu tüm dünyanın da kabul ettiği bir özelliktir ve dillerde “Türk misafirperverliği” olarak yer etmiştir.

Zarîfi, bu değeri “misafir hakkı” “**Hukûk-ı Mihmân**” (672-677) başlığıyla verir. Şair, “Sana bir Tanrı misafiri gelse gücün yettiğince ona ikramda bulun; misafir kısmetiyle gelir ve onun bereketiyle kalan da sana yeter. Karga gibi sofraya yalnız oturma misafirin olmadan yemeye başlama.” sözleriyle okuyucuyu bu değere yönlendirmek ister:

Cânib-i Hak’dan konuk gelse sana
Kudretince edegör ikrâm ana (672)

Kısmetiyle hep gelir cümle gelen
Berekâtı yetişir sana kalan (675)

Zâg gibi sofrana yalnız konmagıl
Hem konuksuz lokmaya el sunmagıl (676)

7. Kanaatkârlık (Tokgözlülük):

Kişi Allah’ın kendisine takdir ettiği rızka razı olmalı, onunla yetinmesini bilmelidir. Elindekiyle hoşnut olmayan, başkasının hakkına göz diken ya da daha fazlasını isteyen daima mutsuz olacaktır. Hırs ve bencilliğe kapılmadan, sahip olduklarıyla yetinen nesiller mutlu bir hayat süreceklerdir. Bu sebeple çocuklara tokgözlü olmayı öğretmek gerekmektedir.

Zarîfi eserinde, bireylere kanaat sahibi olmayı istemelerini öğütlerken, başka bir başlıkta da açgözlülükten sakınmayı tembihler. “**Taleb-i Kanâ’at**” (548-552) başlığı altında “tokgözlü kişinin kimseye muhtaç olmadan, aç kalmadan yaşayacağı” söz konusu edilirken; “**İctinâb-ı Ez- Çeşm-i Aç**” (988-989)’da “açgözlüden uzak durulması, onların kalp gözlerinin de aç olabileceği ve bir gün kendilerinden aşağıda olanlara muhtaç olacakları” ifade edilmektedir:

Hem kanâ’atda olan aç olmaya
Kimseye dünyâda muhtâc olmaya (551)

Kangı şahsın ger olursa çeşmi aç
Sen firâr eyle yanından durma kaç (988)

Efkar oldur çeşm-i kalbi aç ola
Kendiden ednâlara muhtâc ola (989)

Başka bir başlık ise, hırs ve açgözlülüğün insanın elini boş bırakacağını ve bu kişilerin halkın arasında hor görüleceğini dile getirir:

“Taleb-i İnsâf ve İctinâb-ı Hırs u Heves” (651-655)
Kişiyi hırs u tama' mahrûm eder
Halk içinde adını mezmûm eder (655)

8. Vefa:

Sevgiyi sürdürme, sözünde durma gibi anlamlara gelen vefa, bireyin sahip olması gereken önemli değerlerdendir. Bu duygu aslında insanın özünde vardır. Bu özelliğine sahip çıkan insan; dostlarının kıymetini bilir, onlar için özveride bulunur, sözünde durur, yapılan iyiliği unutmaz, emeğe saygılıdır. Tüm bunlar toplumun mutluluğu için önemli değerlerdir. Pendnâme'de şair, **“İctinâb-ı Bî-vefâ”** (240-248) yani “vefasızlıktan sakın” diyerek okuyucuyu uyarırken; vefasız dosttan da uzak durmayı öğütler. Kişinin dostsuz kalışını, vefasızlığına bağlayan Zarîfî, “Ey delikanlı böylelerinden sana da dost olmaz.” demektedir:

Ol kişi ger olmasaydı bî-vefâ
Kendine bir dost bulurdu ey fetâ (242)

Sakın andan ol sana yâr olmaya
Sonra âlem başına dâr olmaya (243)

Klasik Türk şiiri geleneğinde vefasızlıkla suçlanan genellikle sevgilidir. Bir başka vefasız ise felektir. Feleğin vefasızlığı geçici olduğundan yani ölümdendir. Dünya için onca koşuşturmaya rağmen, ölümlle her şey bitmektedir. Bu durum şiirlerde sıkça söz konusu edilir ve insanların geçici olan bu dünyadan daha çok ebedî olan diğer dünya için çabalamaları öğütlenir. Zarîfî de feleği vefasız olarak adlandırır ve gençlere “Bu fânîye gönül verme, bu can sende ebedî kalmaz; cihanın şahı da olsan bir gün tacın tahtın senden ayrılacak.” şeklinde öğütler verir:

“Ahvâl-i Çerh-i Gerdûn-ı Bî-Vefâ” (693-701)
Bu fenâyâ dil verip aldanma sen
Bâkî kalmaz sana bu cân ile ten (693)

Ger cihânın şâhı olsan ey fetâ
Tâc u tahtın oliser senden cüdâ (697)

9. Doğruluk- Dürüstlük:

Doğruluk, dürüstlük insanı erdemli ve ideal insan yapan en önemli vasıflardandır. Bu özelliklere sahip olan birey yalandan, hileden uzak duracak, sözüne güvenilir, mert, tutarlı kişiliğiyle toplumun huzuruna destek olacaktır. Dürüst olmak için her şeyden önce yalandan sakınmak gerekir. Zaten Cenâb-ı Hak da “*Yalan söz söylemekten kaçının.*” (Hac S., 30) buyurmaktadır. Pendnâme’de yalandan sakınmayı vurgulayan “**İctinâb-ı Kizb ve Taleb-i Şefkat**” (150-157) başlığı altında şair, Hz. Peygamberin yalan söyleyen kulun ümmetinden olamayacağını söylediğini belirtirken; insanlara, yalancının iyiliğini dahi görse ondan uzak durmasını, doğru sözlü kişilerden zarar gelmeyeceğini nasihat eder:

Kâzib olan her ne denlü varsa kul
Dedi ümmetim degildir ol Resûl (151)

Kâzib olan kimseden olgıl ırag
Eyligin dahi görürsen kıl ferâg (153)

Doğru sözlü kimseden gelmez zarar
Egri sözlü kimselerden kıl hazer (156)

Başka bir bölümde ise Zarîfî, iftiradan sakınmak gerektiğini söyler. Elbette dürüst bir insanda bu özellik olmamalıdır. “**İctinâb-ı Bühtân**” (278-280)’da “Kim iftira ederse ahrette mekanı cehennem olur.” diyerek, bu günaha karşı insanları uyarır:

Kangı kimse halka bühtân eyleye
Meskenin ukbâda nîrân eyleye (278)

Ayrıca, Pendnâme’de şair; “Âlemde ne kadar bilim ve marifet varsa hepsinden daha itibarlı olan doğruluktur.” sözleriyle bu değerini önemini ortaya koymaktadır:

Âlem içre her ne var fenn ü hüner
Doğrulukdur cümlesinden mu’teber (461)

10. Edep-Hayâ:

Sözlüklerde; “toplum töresine uygun davranma, iyi ahlâk, incelik, terbiye” (TDK, 2005: 600), “terbiye, incelik, zarafet, naziklik, utanma, hayâ” (Parlatır, 2011: 381) anlamlarına gelen edep, toplumun huzurunu sağlayan vazgeçilmez zenginliklerdendir. Toplumun varlığı, edep ve hayâ gibi manevî değerlere sahip olmakla ve devamlılığını sağlamakla mümkün olur. Bireye edepli olmak saygınlık, itibar kazandırır.

Yunus Emre’ye atfedilen şu beyt;
“Gezdim Halep ile Şam’ı, eyledim ilm-i talep.
Meğer ilim bir hiç imiş, illâ edep illâ edep”

edebî ilimden daha önde geldiğini ortaya koymaktadır. Edebiyat, bireyin sosyal hayat içinde sofrada, alış-verişte, işte, bir mecliste yaptığı konuşmada kısacası her ortamda gösterdiği görgü kuralları, eskilerin söyleyişiyle âdâb-ı mu'âşeretir.

Zarîfî'nin Pendnâmesi bir nasihat kitabı oluşu bakımından neredeyse baştan sona edebe dair öğütler içermektedir. Öncelikle şairin konuşma âdâbına dair söz konusu ettiği beyitleri değerlendirelim; "**Âdâb-ı Sühan-ı Meclis-i Edâ**" (181-184) başlığı altında, bir kişi konuşurken onun sözünün kesilmemesi gerektiği söylenerek; ancak o sözünü tamamladıktan sonra kendi sözünü söylemesi öğütlenir:

Eyler iken kimse meclisde kelâm
Alma azgından sözü kılın tamâm (181)

Kılıcak o sözünü anda tamâm
Sen de söyle ol misillü bir kelâm (183)

Başka bir başlıkta ise "**İctinâb-ı Tekellüm-i Mechûl-i Sühan**" (888-893) ile bilmediğin sözü söylemekten sakınmaya değinen Zarîfî, "Bilmediğin bir sözü mecliste sakın dile getirme; bildiğin şey az ise çok bilen yanında utanırsın." diyerek, insanları uyarmaktadır:

Bilmeyince bir sözü tekmîl hele
Sakınip meclisde sen alma dile (890)

Bildiğin şey olıcak cüz'î kalîl
Çok bilir yanında olursun hacîl (891)

Esas olan, "**İhtirâz-ı Kesret-i Kelâm**" (417-421) yani "sözün çokluğundan çekinme" başlığında da söylendiği gibi, az ve yerinde konuşmaktır:

Sen de sözün dâ'imâ az eylegil
Hem mahallin gözle andan söylegil (420)

Konuşma âdâbı bunlarla da sınırlı değildir. Sözü, kızgın ve sert söylememek gerektiği gibi, defalarca da tekrarlamamalı; ağzına gelen her lafı söyleyip, dinleyenleri bıktırmamalıdır. Şair tüm bunları "**Âdâb-ı Tekellüm**" (422-425)'de ifade eder:

Hem kelâmı hiddet ile söyleme
Bir kelâmı dahı yüz söz eyleme (422)

Söyleme amı ki ne gelse dile
Dinleyen hazz etmeye belki hele (424)

Şair, "**İctinâb-ı Nigâh-ı Sohbet-i Nihânî**"(290-291)'de bir başka görgü kuralına değinir. Gizli konuşan iki kişiye doğru bakılmaması gerektiğini nasihat eder:

İki kimse eyler iken hasb-ı hâl
Bakma ol semte sakın ey zî-kemâl (290)

Sadece gizli konuşulana değil gizli yazılmış yazılara da bakmak edepsizlik olarak değerlendirilir. Pendnâme’de bunun için de başlıklar ayrılmıştır. İlkinde kişinin gizlice halini anlattığı şeylere bakılmaması tembihlenmekte; yoksa yazının sahibini üzebileceğinden söz edilmektedir:

“İctinâb-ı Nigâh-ı Kitâbet-i Râz” (292-294)

Hasb-ı hâlin mahfî yazan kimsenin
Yazdığına sakınıp bakma anın (292)

Belki gizli söz ola içinde hem
Bakdığın ola ana derd ü elem (293)

“İctinâb-ı Nazar-ı Mektûb” (1013-1017) başlığında ise başkasının mektubuna izinsiz bakılmamasının gerekliliğine değinilmiştir. Ancak sahibi izin verirse okunabilecek olan mektupta gizli sırlar olabilir ve bunlar halkın ağzında dolaşabilir. Bu yanlış bir davranıştır ve şair bugün olduğu gibi dün de kötü olan bu davranışa karşı bizleri uyarır:

Sana ıssı gösterirse ger anı
Ol zamân oku begim dinle beni (1014)

Belki içinde nihanî râz ola
Okuyunca halka söz ü sâz ola (1015)

Kültürümüzde davet etmek ve davete icabet etmek önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca hadislerde de bu duruma dikkat çekilmiştir. Bir hadiste Hz. Peygamber *“Kim davet edildiği halde icabet etmezse, Allah CC. ve Rasulüne (S.A.V) isyan etmiş olur. Kim de davetsiz olarak bir sofrada oturursa hırsız olarak girer. Yağmacı olarak çıkar.”* (Müslim-Nikah 103) buyurmuştur. Zarîffî’nin aşağıdaki beyitleri bu hadisi tekrar eder niteliktedir. Şair, davet edilen yere icabet etmek gerektiğini söylerken; davet edilmeyen yerde de bulunulmamasını, yoksa kıymetinin bilinmeyeceğini, varlığı ile yokluğunun orada bir olacağını ifade eder:

“Ahvâl-i Da’vete İcâbet” (188-194)

Da’vet etse bir gedâ sâ’il seni
Kıl icâbet bî-riyâ dinle beni (188)

Da’vet etmeyen seni bakmaz sana
Geldiginde gelmedigin bir ana (191)

“İctinâb-ı Mecâlis Bi-lâ Da’vet” (546-547)

Varma şol kapıya şöyle yer ola
Vardığınla varmadığın bir ola (546)

Kişinin kendisinin gönüllü olarak vermediği güzel bir eşyasının ondan istenmesi de yine toplum olarak hoş bulunmayan bir davranıştır, yani edebe aykırıdır. Zarîffî, **“İctinâb-ı İltimâs-ı Eşyâ-i Mergûb”** (285-289)’da *“Ey oğul, birisinde hoş bir şey görürsen onu isteme; onu sana verirse onun canı gidebilir ve sana da o şeyin hayrı olmaz.”* demektedir:

Kimsede bir hoşca şey görsen eger
İsteme andan sen anı ey püser (285)

Vericek anı gide cânı bile
Sana da olmaz anın hayrı hele (289)

Hediye, insanların hiçbir karşılık beklemeden, sadece karşısındakini mutlu etmek için verilen şey, ikramdır. Hediyeleşmek sünnettir. Ancak bunun da bir âdâbı vardır. Kişi bunu sık sık dile getirmemeli, hatta onu gizli vermeli ve verdiği şeyi çok görmemelidir. Zârîfî bu durumu da şiirinde söz konusu etmiştir. Şair, "Sen birine çok iyilik edersen, onu az gör ki o zaman büyüklük bulasın." der:

"Âdâb-ı Hediye vü Bahşîş" (816-818)

Bir kişiye çok edersen eyliği
Anı az gör tâ bulasın beyliği (816)

Pendnâme'de birçok görgü kuralı söz konusu edilmekte ve insanlara edebe dair öğütler verilmektedir. Şair **"Taleb-i Âdâb u Erkân ve İctinâb-ı Bî- Hayâ"** (624-630) başlığı ile de insanları edebe davet etmekte ve hayâsızlıktan sakınmayı öğütlemektedir. O, "Kardeşin bile olsa edepsiz kişiden uzak ol." diye de uyarmaktadır:

Şol edepsiz kişiden olgıl ırag
Ger karındaşın olursa kıl ferâg (626)

Zarîfî, ailelere çocuklarını edepli yetiştirmeleri konusunda nasihat eder. "Onlara edebi küçükken öğret ki büyüünce ona sahip olsun. Daima ilim ve edep okut." der:

"İctinâb-ı Evlâd u Ensâb-ı Bî-Edeb" (631-633)

Oglunu evlâdını zinhâr hele
Bî-edeb kıl hazer koyma bile (631)

"Taleb-i Meclis-i Ülfet-i Ehl-i Edeb ve Erkân-ı Evlâd u Akribâ" (634-638)

Tâ küçükden koyasın kangı yola
Büyüyünce arayıp anı bula (637)

Âkil isen dinle pendim rûz u şeb
Eyle ta'lîm anlara ilm ü edeb (638)

11. Dostluk:

Dostluk, insan arasındaki sevgi ve güven bağıdır. En yakın, en samimi, en fedakâr paylaşımlar ancak dostlar arasında gerçekleşir. Her insanın dosta ihtiyacı vardır; ancak dost kolay kazanılmaz. Zaman ister, emek ister. Küçük bir vefasızlık, ihanet ise onun çok çabuk kaybedilmesine sebep olabilir.

İyi dostlara sahip olan bireyler mutludur, kendilerine daima güvenleri vardır. Böyle güzel dostlardan oluşan toplumlarda ise huzur ve istikrar hâkimdir. Gerçek dostu bulmak kolay değildir. Dolayısıyla insanlara dostça yaklaşan gizli düşmanlara karşı daima temkinli olmak gerekir. Dostluk sık sık sınanmak ister. Bu değer Zarîfî'nin eserinde, önemli bir yer tutmaktadır. O, insanların çok dost edinmesini "**Taleb-i Kesret-i Ahibbâ**" (356-363) başlığı ile dile getirir. Şair, "Erkek kadın binlerce dostun olsun, onu da az gör. Ancak her yüze gülen de dost değildir, gerçek, sadık bir dost bulmak kolay değildir. İyi, güzel gününde herkes sana dost olur, asıl dost kötü gününde senin yanında bulunandır." şeklinde nasihatte bulunur:

Bin ola dostun eger erkek dişi
Anı az gör kendine sen ey kişi (356)

Her yüze gülen kişi dost olmaya
Yâr-ı sâdık arayanlar bulmaya (360)

Hoş gününde her kişi yârân ola
Dost odur kim kem gününde dost ola (363)

İnsanın dostunun çok olması elbette iyidir. Ancak, dost bulmak için buna layık olmayan kişilere de yaklaşmamak gerekir. Kişi kendine gerçek, iyi, olgun bir dost bulursa bu ona yetecektir. Şair, şiirinin "**Taleb-i Ehl-i Kemâl ve Mahrem-i Esrâr**" (398-404) kısmında bu konuya değinir:

Ger bulursan kâ'inat içre eger
Bir kemâl ehli sana ancak yeter (398)

Sakınıp nâ-ehle sen deme sözün
Dinle pendim dut kulağın aç gözün (403)

İlerleyen beyitlerde ise Zarîfî; "Gerçek, sadık bir dost için insan canını bile verebilir. Çünkü sadık dost akrabadan bile yakındır kişiye. Eğer böyle birini bulursan bu arkadaşlığı sakın harcama dikkat et." demektedir:

Mahabbet-i Sâdık-ı Kadîm(750-756)
Sâdık ahabbâb var ise ger senin
Ugruna eyle fedâ cân u tenin (750)

Yâr-ı sâdık akribâdan çok yakın
Bulur isen zâyî' kılmaktan sakın (753)

Ancak dostun da akıllısına itibar etmek gerekir. Zira akılsız dostun kişiye zararı dokunur. Şair, bu konuda da okuyucuyu uyarmakta ve “Akılsız dosttan elini çek, çünkü akıllı düşman ondan daha iyidir.” demektedir:

“Gûş-ı Nâsih-i Âkil ve İctinâb-ı Pend-i Nâkıs” (715-720)

Bî-akılsa dostun andan desti çek
Çün akıllı düşmen andan dahi yeg (720)

Kişinin dostunu, arkadaşını iyi seçmesi gerekir. Çünkü iyi arkadaş insanı iyiliğe sevk ederken, kötü arkadaş da kötülüğe yönlendirebilir. “Üzüm üzüme baka baka kararır.”, “Bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim.” gibi atasözleri bu konuda toplumu uyarmaktadır. Pendnâme’de de benzer durum söz konusu edilmekte, gençler iyilerle arkadaş olmaları konusunda teşvik edilmektedir. Kötüler insana zarar verebilirler, onlara yakın olmamak gerekir. Asil dostlardan ise hiçbir zarar gelmez:

“İctinâb-ı Haşerât-ı Bed-Asl” (525-528)

Kuru yanında demişler yaş yanar
Belki yaş yanında dag u taş yanar (527)

Eyülerle yâr olan aldanmaya
Kötülerle yâr olan uslanmaya (528)

“İctinâb-ı İhtilât-ı Bed-Asl” (730-745)

Dinle pendim bed-asıldan pek sakın
Görmeyem dersen keder olma yakın (730)

“Taleb-i Asl-Zâde” (748-749)

Asl olandan kimseye gelmez zarar
Bed-asıldan sakınıp eyle hazer (749)

İnsanlara karşı daima temkinli olmak, iyice tanımadan onlarla dostluk etmemek gerektiği ise, **“İctinâb-ı Mechûlü'l-Asl”** (234-239) başlığı altında yeniden verilir:

Bir kişinin bilmeyince her hâlin
Sunma destin zehr olur yeme balın (239)

Günümüzde de sıkça kullanılan “Eski düşman dost olmaz.” atasözü XVIII. yüzyıla ait bu Pendnâme’de de söz konusu edilmekte ve gençleri uyarmaktadır. İnsan dostunu ve düşmanını iyi tanımalı, hataya düşmemelidir. Yoksa dost sandığı düşmanından zarar görebilir. Şair, **“İctinâbü'l- A'dâ”** (370-380) başlığında “ Ey oğul, üzölmek istemiyorsan düşmanınla dost olmaktan sakın; eski düşman dost olur zannetme, onun yakınına varma.” der:

İctinâb et görmeyem dersen keder
Düşmeninle enîs olma ey püser (372)

Eski düşmen dost ola sanma sakın
İctinâb et semtine varma sakın (375)

Zarîfî, gençlerin dostunu tanınması yanında düşmanını da bilmesini istemiştir. Onların düşmanına düşmanlık etmesini istemez, intikam alınmasını doğru bulmaz. O, durumu Allah'a havale etmesini öğütlerken; "O cezasını mutlak bulur, kazdığı kuyuya kendisi düşer; sen insanlara daima iyilik yap." demektedir:

"İntikâmü'l-A'dâ" (381-392)
Atalar kırk yılda almış intikâm
Yine demiş ta'cîl etdim ey hümâm (385)

Sabr edersen Hak belâsını verir
Kazdığı kuyuya kendisi girür (388)

Sen eyü ol eyelük eyle dem-be-dem
Kötü de bulur cezasın ey dedem (392)

Gerçek dost bulmaya çalışmanın yanında kişi, kendisi de iyi dost olabilmeli, bunun için gayret etmelidir. Ancak dost olamıyorsa bile Zarîfî'nin söylediği gibi bari kimseye düşmanlık etmemelidir:

"İctinâb-ı Ez-Adâvet" (486-488)
Kimse ile dost olamazsan eger
Bari düşmânlık da etme ey püser (488)

12. İsraftan Sakınmak:

Şair, israftan sakınmayı öğütlediği bölüme "İctinâb-ı İsrâf u Sefâhat" (857-862) yani "israftan ve sefahatten sakınmak" başlığını vermiştir. İsrâf, "gereksiz yere para, zaman ve emek harcamak" (Parlatır, 2011: 768); sefâhat ise "israfi, geleceğini düşünmeden yapmaktır" (Parlatır, 2011:1473). Kur'ân-ı Kerîm " ...yiyin, için fakat israf etmeyin, çünkü Allah israf edenleri sevmez" (Araf S., 31) ayetiyle bizleri uyarır. Zarîfî, Pendnâme'de çocuklara israftan uzak durmayı tembihlerken; onları tutumlu olmaya yönlendirmek istemektedir. "Müsrif kişi bundan sonradan pişmanlık duyar; zira paranın üzerine koymazsan elindekilerin bitmesi çabuk olur. Bu durum seni başkalarına el açmaya mecbur eder. Bu ise insan için zordur. Ayrıca insan varlık sahibiyken, etrafında dostları vardır. Hatta düşmanı bile ona dost görünür. Yoklukta ise dost bile adama düşman olur". Şair, bütün bunları anlatarak gençleri tasarruflu olmaya çağırır:

Müsrif olma gel sefâhat eyleme
Sonra kendine nedâmet eyleme (858)

Tez tükenir gelmeyince üstüne
Müşkil işdir destin açmak dostuna (860)

Varlığında düşmenin yârân ola
Yoklugunda dostların düşmân ola(862)

13. Öfkeden Sakınmak

Öfke, “engellenme, incinme ya da gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi” (TDK, 2005: 1531). Öfkeli insan hem kendisine hem karşısındakine zarar verir. Öfke bir duygudur ve kontrol edilebilir. Bu yüzden çocuklara öfke yönetimi değeri verilmelidir. Bireyler öfkeyi şiddete ve saldırganlığa dönüştürmeden kontrol altına almasını bilmelidir. Öfkeden sakınmanın yüzyıllar öncesinde de önemli olduğu Pendnâme’de yer alan “**Hulk-ı Hasen ve İctinâb-ı Gazab**” (137-140) başlığından anlaşılmaktadır. Şair, “öfkeden başa çok bela geleceğini ve insana zarar vereceğini” söyler:

Çok belâ başa gazab ile gelir
Her zarar ekserî anınla olur (139)

Öfke kontrol edilmezse olay kavgaya dönüşebilir. Bu durum duygunun davranışa dönüşümü olarak açıklanabilir. Kavga da kötü bir davranıştır ve uzak durmak gerekir. Şair, “**Nefret-i Cidâl ve İctinâb-ı Gavga**” (514-518) ile gençlere kavgaya karışmamalarını öğütler ve “Kimse kavgadan hayır görmedi, devlete ermedi.” der:

Ola bir yerde eger gavga savaş
Durma andan belki ere sana taş (514)

Kimse gavgadan hayır görmüş değil
Devlete anın ile ermiş değil (516)

14. Sabır:

Sabır, tahammül etmek, bir şeyin sonuçlanması için beklemek anlamlarına (Parlatır, 2011: 1429) gelmektedir. İnsanlar başlarına gelen güçlüklerle, sıkıntılara karşı sabretmesini bilmelidir. Ancak bunun kolay olmadığı “*Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır.*” atasözünde de anlatılmaktadır. Kişi sabır gösterirse sonucu başarı, mutluluk olacaktır. Sabrın sonucunun güzelliği yine “*Sabreden derviş, muradına ermiş.*”, “*Sabrın sonu selamettir.*” gibi atasözleriyle dile getirilmiştir. Sabır, herkesin sahip olması gereken bir erdemdir. Bu sebeple klasik edebiyat eserlerinde şairler insanlara çoğu defa sabrı telkin etmişlerdir. Pendnâme’de de sabır “**Taleb-i Hilm ü Sabr ve İctinâb-ı Gazab u Ta’accül**” (468-479) başlığı ile söz konusu edilir. Zarîfî, başlangıçta zor olan sabrın sonunun mutluluk olduğunu belirtirken; “Her konuda sabırlı ol, acele etme, nefsinizi zapt et.” diye gençlere nasihat eder. Zira ilmin başı sabırdır ve ulaşılmaya çalışılan “insan-ı kâmil”in her işi de sabır ister:

Sabr ile evvel çekenler zahmeti
Âkibet sonunda bulur devleti (468)

Tîzlik etme her husûsda sâbir ol
Nefsini zapt etmeye sen kâdir ol (472)

Sabr olupdur dediler ilmin başı
Kâmilin sabr iledir dâ'im işi (474)

15. Ayıpları Örtmek:

İnsanların hatalarını affetmek ve kusurlarını görmezden gelmek en önemli erdemlerdendir. Bu toplumu ve insanları kötülüklerden korumanın da güzel bir yoludur. Mevlana'nın söylediği gibi, insanlar birbirlerinin ayıplarını örtmede gece gibi olmalıdır. Hz. Peygamber de bir hadisinde; *"Kim bir mü'minin ayıbını örterse, sanki diri diri toprağa gömülmüş bir kız çocuğunu kabrinden çıkararak diriltmiş gibi olur."* (Ahmed, IV, 153, 158; Ebû Dâvûd, Edeb, 38/4891) buyurmuştur. Tüm bunların ışığında Pendnâme'de ayıpları örtme değeri sıkça yer alır. Şair, **"İctinâb-ı Bâ 'is-i Musîbetü'n-Nâs"** (1031-1043) başlığı ile okuyucuya, insanların kötülüklerine sebep olmaktan sakınmayı öğütler. Elbette bunun için onların kusurlarını görmemek hatta hatalarını örtmek gerekmektedir. "Kimsenin ayıbını gözleme, onun dedikodusunu yapma; zira kötülük yapanı o kötülük bir gün bulur." diyen Zarîfi, kâfir olsa da kimsenin kalbinin kırılmamasını, hakkının alınmamasını tembihler:

Kimse aybın gözleme zinhâr hele
Gıybet ile kimseyi alma dile (1032)

Kim musîbet kılmaga mâ'il ola
Ol musîbet birgün anı da bula (1033)

Kırma gönlün kimsenin alma hakın
Kâfir olsa inkisârından sakın (1037)

İnsanlığın istenildiği **"Taleb-i Âdemiyyet"** (442-453) beyitlerinde de yine kâmil olmak isteniyorsa kimsenin ayıbının gözlenmemesi gerektiği üzerinde durulur:

Hem dahı gücenmeyip deryâ-dil ol
Kimse aybın gözleme sen kâmil ol (442)

Başka bir beyitte ise kâmil insan olmak için, dostun azını çok görmek gerektiği vurgulanır:

"Adâb-ı Mahabbet-i Ahbâb ve Teberrük-i Ber-güzâr" (819-825)
Dostun azın çok görür kâmil olan
Böyle bulmuş dostluğu anca bulan (825)

İnsanların kusurlarını ortaya dökmek yerine onların güzelliklerinden söz etmek, onları övmek, dostluğu ve dostları çoğaltır. Hatta düşmanı bile yaptıklarından dolayı utandırır. Şair bunları **"Taleb-i Medh-i Nâs ve İctinâb-ı Zemm"** (494-496) başlığında dile getirir:

Dostun artar dostluğu mehdin ile
Düşmeni dahi hacîl eyler hele (496)

Asıl zor olansa senin kötülüğünü söyleyene karşı iyi olmaktır. Bunu yapabilmek bir yerde yine karşındakinin ayıbını örtmektir. Zarîfî, "**Taleb-i Ragbet-i İnde'n-Nâs**" (618-623)'da bu durumu söz konusu eder. Oğul diyerek aslında sadece bulunduğu dönemin insanına değil, yıllar sonra bizlere de seslenerek şöyle söyler; "Ey oğul, senin kötülüğünü söyleyene sen iyilikle söyle; akıllı isen sözünü tatlı eyle ki herkesi kendine bağla.":

Kimse senin kemligrin söyleyse eger
Söyle anın eyliğin sen ey püser (620)

Âkil isen güfteni kand eylegil
Cümle halkı kendine bend eylegil (623)

Aslında sözün özü aşağıdaki beyitte saklanmıştır. Zira yetiştirilmeye çalışılan "kâmil insan"ın çabası, kendi ayıplarını görmektir, sadece cahiller başkalarının ayıbını gözetir:

"Taleb-i Ârifün'n- Nefs ve İctinâb-ı Nazar-ı Uyûbu'n-Nâs" (777- 781)

Kendinin aybın görür kâmil olan
Halkın aybın gözedir câhil olan (780)

16. Kibir ve Gösterişten Uzak Durma:

İnsanların kendilerini başkalarından daha üstün sanması, kendini beğenmesidir. Ancak bu güzel bir tavır olmayıp, hiç kimse tarafından da hoş karşılanmaz. Cenâb-ı Hak, "*Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseyi sevmez.*" (Nisa S. 36) buyurmaktadır. Hz. Peygamber ise "*Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete giremez.*" (Müslim, İmân 147) buyurur. Pendnâme de Allah ve peygamber tarafından sevilmeyen bu davranışa karşı insanlara nasihatte bulunur. Şair, şeytanın kibri yüzünden cennetten kovuluşuna telmihte bulunarak; insanları "Mel'ûn şeytan gibi olma, kibirden kendini sakın. Kibirli olan kişinin sonunda başına mutlaka bir bela gelir." diye uyarır:

"İctinâb-ı Kibr ve İltimâs-ı Tevâzu" (141-145)

Hem kibirden kendini gâyet sakın
Görme kendin olma şeytân-ı la'în (141)

Kangı kimse kibre olsa mübtelâ
Erişir elbette âfât u belâ (143)

Büyük konuşmak, haddini aşan laflar etmek de yine kibrin sonucudur ve insanı belaya sokar:

"İctinâb-ı Âfât-ı Kelâm" (146-149)

Hem büyük sözden dilin gâyet sakın
Zîrâ eksikliği olur pek yakın (146)

Kangı kimse kim büyük sözlü ola
Elbet âfât u belâ anı bula (149)

Şan ve şöhret hevesi de insanı kibre düşürebilir ve kişiye sıkıntı verir. O zaman Zarîfî'nin nasihatlerine kulak verip, bu heveslerden sakınmak gerekmektedir:

“İctinâb-ı Şöhret ü Zînet” (913-919)
Çekmeyen dersen belâ vü mihneti
Yürü terk et ihtişâm u şöhreti (916)

17. Adalet:

Sözlükte “Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması. Hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme”(TDK, 2005: 18) anlamına gelen adalet, gençlere kazandırılması gereken değerlerdendir. Adalet duygusuna sahip olan birey, kimseyi bilerek üzmez, kendini ve etrafındakileri mutlu eder. Zarîfî, adalet istediğini vurguladığı **“Taleb-i Adl ve İctinâb-ı Zulm”** (639-650) başlıklı bölümde, özellikle yöneticilerin adil olmasının gerekliliğine değinir. Zira bu hem bireyin yaşantısı hem toplum düzeni için en önemli unsurlardandır. Şair, kâmil insanın adil olacağına ve kimseye zulüm etmeyeceğine değinirken; adaletli bir padişahın her iki dünyada da mutlu olacağını söyler:

Kimseye zulm eyleme sen âdil ol
Nâkıs olma her hususda kâmil ol (639)

Kangı şâhın işi adl ü dâd ola
Dü cihânda hurrem ü dil-şâd ola (649)

18. Merhamet:

“Bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma.” (TDK, 2005: 1373) demek olan merhamet, insanı insan yapan en özel duygulardandır. Merhamet sahibi bireylerden kurulu bir toplumda daima huzur hâkim olacaktır. Pendlâme’de bu duygunun kazandırılması için şair, birçok beyit kaleme almıştır. O, “Bir kişinin başına bir kötülük gelse, onun göz yaşlarına merhamet et.” der:

“Şefkat-ı Musîbetü’n-Nâs” (484-485)
Bir musîbet gelse kimse başına
Merhamet eyle anın göz yaşına (484)

Hele bu kişi bir yetimse ona daha fazla ilgi göstermek gerektiğine dikkatleri çeken şair, **“Merhâmet-i Yetîm”** (223-229) başlığını kullanır. Şiirde, -hiçbir şey yapamazsan- “Bari ona hoş sözler söyle, gücün yettiğince iyilik yap; ellerinle onu okşa ve malına elini sürme.” diyerek, bireyleri merhametli olmaya yönlendirir:

Gül yüzüne bâri hoşça söylegil
Kudretince dahı eylik eylegil (225)

Destün ile sıgayıp ohşayasın
Malına hakkına el sunmayasın (228)

Merhametli olan, kapısına gelen muhtaç sahibine yüz çevirmez:
“**Âdâb-ı Hâcât**” (230-233)
Gelse kimse hâcet için ger sana
Yüz çevirme kıl nazar andan yana (230)

Şair, fakirlere de merhamet edilmesini anlatmak için şiirinde başlıklar açmıştır. “**Hukûk-ı Gedâ-yı Garib**” (262-270) “kimsesiz dilencinin hukuku” başlığı ile; “Feleğin elinden dertli bir fakir görürsen, onun derdine elinden geldiğince ilaç ol; gönlünün yarasına da merhem ol.” nasihatinde bulunur:

Bir gedâ görsen eger merd-i garîb
Devr elinden derdli muhtâc-ı tabîb (262)

Kudretince derdine sen bir em et
Gönlünün zahmına anın merhem et (263)

“**Ahvâl-i Fakr**” (863-866) “fakirin hali”nden bahsederken ise, “Ey cömertlik ocağı, gücünce fakire ikramda bulun; her kim fakire hor bakarsa Allah’ın ihsanından ve lütfundan uzak olur.” demektedir:

Kıl fakîr olana ikrâm u atâ
Kudretin yetdikçe ey kân-ı sehâ (865)

Kim fakîre hor bakarsa hor olur
Lutf u ihsân-ı Hudâdan dûr olur (866)

Birini kırmadan onu utandırmadan konuşmak da merhametli olmayı gerektirir. Zarîfî, “sözlerinle kimseyi utandırma, gayret et senden dolayı üzülmesin” diye telkinde bulunurken yine “Kim fakiri hor görürse iki dünyada da Allah onu ateşe atar.” der:

“**İctinâb-ı İstihzâ vü Tahkîr**” (837-846)
Sözün ile kimseyi kılma hacîl
Cehd ü sa’y et olmaya senden melîl (838)

Ehl-i fakra kangı kimse hor baka
Dü cihânda Hak anı nâra yaka (845)

Ayrıca merhametli kişi, ihtiyaç sahibine sadaka verir. Şair, sadakanın faziletlerini anlattığı “**Fezâ’il-i Tasadduk**” (195-206) bölümünde, “*Sadaka belaları defeder*” (Beyhâkî, 4/318) ve “*ömrü de uzatır.*” (Taberânî, 5/17) hadislerini iktibas ederek; şöyle nasihat eder: “Ey oğul, bir dilenci kapına gelirse onu boş göndermekten sakın, (zira) sadaka birçok belayı savar, Allah ömrünü uzatır. Eğer verecek hiçbir şeyin yoksa bari güzel söz söyle. Unutma sonunda sen de öleceksin ve bu dünyada ne ekersen ahrette onu biçeceksin”:

Gelse bir sâ'il kapına ey püser
Anı boş gönderme eyle hazer (195)

Bil tasadduk def' eder nice belâ
Ömrünü Allah dahı uzun kıla (196)

Ger yogise verecek nesnen dahı
Bâri hoş söz ile gönder ey ahî (200)

Erde geçde âkibet sen göçesin
Bunda her ne ekdin anda biçesin (206)

19. İyilik:

Toplumun en fazla ihtiyaç duyduğu değerlerden biri, karşılık beklemeden yardım etmek yani iyilik etmektir. İyilik yapmak için önce iyi insan olmak gerekir. İyilerin çoğunlukta olduğu bir toplum mutludur, huzurludur ve birlik beraberlik içinde yaşar.

İyi insan, kimsenin kalbini kırmak istemez. Zarîfi, buna dikkat çekerken, gençlere “yaparsan yapılırsın, yıkarsan yıkılırsın” diyerek onları kalp kırmamaya, yapıcı olmaya teşvik eder:

“İctinâb-ı Hedm-i Kulûb” (489-493)

Kimse kalbin yıkmadan eyle hazer
Kişiye andan gelir nice zarar (489)

Yapar isen yapılasın ey hümâm
Yıkar isen yıkılasın ve's-selâm (492)

Şair, halka kötülük etmekten sakınmayı öğütlerken, aslında iyiliğin de kötülüğün de kendine olduğunu söyler ve tercihine göre sana kalan insanlığın olacaktır, der:

“İctinâb-ı Bed-Hûy ve Fezâ'il-i İn 'âm u İhsân” (663-666)

Key hazer kıl halka kemlik etmeden
İctinâb et egri yola gitmeden (664)

Kendinedir eyiligin ger kemligin
Kala ancak sana bir âdemligin (665)

Zarîfi bir başka beyitte ise “insanlara kötülüğü dokunan kişiden insanlık bekleme” uyarısında bulunur:

“İhtirâz-ı Nâ-Halefü'n-Nâs” (757-759)

Bir kişi kılsa kamuya kemligi
Andan umma sakın sen âdemligi (757)

Pendnâme'nin "**Fezâ'il-i Hayrât ve'l-Hasenât**" (213-218) başlığı altında şair, "Sürekli hayrat için çalış ki kıyamet günü meskenin cennet olsun." sözleriyle, insanları iyilik yapmaya, sevap işler işlemeye çağırır:

Sen dahı hayrâta sa'y eyle müdâm
Cennet ola meskenin rûz-ı kıyâm (214)

20. Hırs ve Hasetten Uzak Durma:

Hırs, "şiddet ve tamahla bir şeyin üzerine düşme, arzular" (Parlatır, 2011: 629) anlamına gelmektedir. Sonu gelmeyen arzular eğer doğru kullanılabilirse azme dönüşebilir ki bu da kişiyi başarıya ulaştırır. Ancak çoğu defa, hırs insanı ele geçirir. Bu duygunun peşinden sürüklenen kişi, iyi ile kötü, doğru ile yanlış fark edemez hale gelebilir hatta sahip olduğu güzel değerleri kaybedebilir. Pendnâme, gençleri buna karşı dikkatli olmaya davet ederken; olmayanın hırsına kapılıp onu temin etmeye çalışanın, ahmaklık edeceğini ve hazır elinde olanı da kaybedeceğini söyler:

"İctinâb-ı Hırs-ı Mâl-i Gâ'ib" (826- 830)

Ahmak oldur hâzırı fevt eyleye
Hırsıla hülyâ vü gâ'ib peyleye (828)

Hırs, intikam gibi kötü duyguları da besleyebilir. Şair, intikam ve hırstan uzak durmayı öğütlediği "**İctinâb-ı Hırs u İntikâm ve Taleb-i Rızâ**" (656-662) başlığı altında; "Eline fırsat geçince intikam alma hırsına kapılma, rıza kapısına bağlan, eğer düşmanın varsa onu Allah'a havale et; zira Allah kulunun intikamını alacaktır. Kimsenin ettiği yanına kalmaz." demektedir:

Bu felekde ger gire fırsat ele
Sen harîs-i intikâm olma hele (656)

Baglanıp bâb-ı rızâya anda kal
Ger var ise düşmenin Mevlâya sal (661)

Hak kulundan intikâmın hep alır
Sanma aslâ etdiği ana kalır (662)

Ayrıca hırs insanı hasede de sürükleyebilir. Kıskançlık, çekemezlilik (Devellioğlu, 1993: 334) anlamına gelen haset, kişiyi hep kendinden yukarıdaki insanları takip etmeye, onlara özenmeye sevk eder ki bu durum onu daima yorar, hayatta mutsuz olmasına sebep olur. Kişi kendini bu duyguya karşı ıslah edebilmeli, ondan kurtulmaya çalışmalıdır. Zira tıpkı hırs gibi haset de sahip olunan güzellikleri ve iyilikleri yok eder. Hz. Peygamber; "*Ateşin odunu yakıp bitirmesi gibi haset de iyilikleri yok eder.*" (İbni Mâce, Zühd, 22) buyurmuştur. Zarîfi, eserin hasetten sakınılması gerektiğini belirttiği "**İctinâb-ı Hased**" (667- 671) bölümünde hadise de telmihte bulunarak hasedin "odun ateşi gibi sevapları mahvedeceğine" değinmekte ve haset edenin eziyeti kendine edeceğini vurgulamaktadır:

Nesne hâsıl etmez olmaz behre-mend
Kendine eyler cefâ ehl-i hased (669)

Mü'min olan ede mi anı aceb
Kim sevâb mahv ede ke'nnâri'l-hatab (671)

21. Dedikodu ve Sû'-ı Zandan Uzak Durma:

Toplumun hoş görmediği dedikodu ve sû-i zann İslâmiyet'te de yasaklanmıştır. Hucurât Suresi 12. ayette: *"Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır... Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?.."* buyrulmaktadır. Bir kimsenin arkasından konuşmak, onu çekiştirmek kötü bir davranış olmakla birlikte insanlar arasındaki güveni de zedelemektedir. Dedikodu sadece sözü edileni üzmele kalmaz, onu yapan kişiyi de üzer. Zira gıybet eden toplumda hiç sevilmaz. Şair, gençlere dedikodudan uzak durulmasını öğütlerken; "dilin gıybet için yaratılmadığını" söyler ve "sözlerin insana zevk ve safa versin, onları üzmesin, eziyet etmesin" diye tembihler:

"İctinâb-ı Gıybet" (454-456)
Gıybet için halk olunmadı dilin
Darb-ı nâsa yaradılmadı elin (456)

Kimse senden görmeye cevri ü cefâ
Sohbet ü tavrın ola zevk ü safâ (451)

Gıybet kadar, sû'-ı zann yani "bir kimseyi kötü sanmak" (Devellioğlu, 1993: 960), onun hakkında ön yargılı olmak da olumsuz tutumlardandır. Çocuklara insanları yeteri kadar tanımadan onlar hakkında konuşmaması, tahminlerle özellikle kötü yargıda bulunmaması öğretilmelidir. Zira bu durum yalan söylemekten başka bir şey değildir. Hz. Peygamber *"Zandan sakının. Çünkü zan, sözlerin en yalan olanıdır."* (Müslim, Birr 28) buyurur. Zarîfî, bu kötü davranışa karşı öğütlerini "**İhtirâz-ı Sû'-ı Zan**" (464-467) ve "**Taleb-i Hüsn-i Zan ve İctinâb-ı Sû'-i Zan**" (847-856) başlıkları altında vermiştir. Şair, "Kimsenin kötülüğünü söyleme, kimseyi incitme; bu davranışlara yakın olma, bu dünyada kimsenin hakkını alma." demektedir:

Kimsenin sen kemliğini söyleme
Kimseyi rencide-hâtır eyleme (464)

Gel bulara olmagıl zinhâr yakın
Bu cihânda kimsenin alma hakın (465)

Sû'-ı zandan uzak kalınmasını öğütlerken; hüsn-i zana da teşvik etmektedir. "Kötü düşünmekten sakın, mümine yakışan güzel ve iyi düşüncedir." sözleriyle Zarîfî, gençleri güzel huylu olmaya çağırmaktadır:

Sû'-i zandan pek sakın alma dile
Hüsn-i zandır mü'mine lâyük hele (847)

22. Dünyanın Geçiciliği:

Tasavvufun etkisiyle, divan şiirinde dünyaya değer vermemek belki de en önemli değerlerden biridir. Çünkü dünya geçicidir, ölümlüdür. Bu durumda dünyadaki işlere kendini kaptırmak, ona fazla itibar etmek gereksizdir. Şairler bunu sıkça dile getirmişlerdir. Zarîfî de Pendnâme'de gençleri, dünyanın sonlu olduğunu unutturmamak için uyarır. Onun geçici lezzetlerine kanmamalarını öğütler. Şair, “İctinâb-ı İkbâl-i Felek” (249- 261)'de “Dünyanın talihine sakın aldanma, akıllı isen haline bir bak; (felek) bir kısım mutluluk ve huzur verirken; sonra pek çok dert ile ağlama verir. Düşman felek, dost gibi görünür, ona aldananlar ise sonunda mahvolur.” der:

Dehrin aldanma sakın ikbâline
Âkil isen kıl nazar ahvâline (249)

Kim ki cüz'î hurrem ü şâdân ola
Sonra nice derd ile giryân ola (251)

Dost yüzünde görünür düşmân felek
Aldananlar âkıbet oldu helâk (257)

“Ahvâl-i Çerh-i Gerdûn-ı Bî-vefâ” (920-970) başlığı altında da Zarîfî, feleğin vefasızlığını, acımasızlığını anlatmaya devam eder ve bu durumda kişinin ne yapması gerektiğini söyler. “Sana feleğin halini anlattım, erkeksen artık ona itibar etme.” diyen şair, gençleri, “O seni terk etmeden sen onu terk et. Yoksa ölüm gelir ve fırsatı kaçırsın.” diye tembihler:

Yüzünü dehrin dedim hâlin sana
Merd isen ger i'tibâr etme ana (929)

Sen anı terk et seni terk etmeden
Mevt erişip fırsat elden gitmeden (931)

23. Diğer İnsanî Değerler:

Zarîfî'nin, vakıf malından, borçlanmaya; az yemek gerektiğinden avlanmaya kadar mesnevisinde söz konusu ettiği diğer değerlere bu başlıkta değinilmiştir.

Bunlardan ilki elbette bütün divan şiirinin vazgeçilmez konusu olan aşktır. Tasavvufa göre kâinat aşk üzerine yaratıldığı için âlemdeki her şeyde aşkı görmek mümkündür. Asıl aşksa Allah'adır. Zira her şey onun bir yansımasıdır. Ahlâki bir değer olarak ifade edebileceğimiz aşkı değer yapan ise onun gizli tutulması, iffetin korunmasıdır. Hadislerde de buna dikkat çekilmiştir. Hz. Peygamber “*Aşkını gizleyip, iffetini muhafaza ederek, sabredenin günahlarını Allah Teâlâ affedip, cennetine koyar.*” (İbni Asakir) buyurur. Zarîfî de aşkı dile

getirirken, aşk değerini onun saklanmasıyla ifade etmektedir. Aşk, âşık ve maşuk söz konusu edilirken şair, “Aşkı açığa vurma, kimseye halinden söz etme.” diye öğütler vermektedir:

“**Ahvâl-i İşk u Âşık u Ma’şûk ve İctinâb-ı Agyâr**” (563-581)

Âşık olsan ışkını fâş eyleme

Kimseyi hâline yoldaş eyleme (565)

Ayrıca, âşık olunduğunun da saklanması gerektiği “**Ketm-i Ma’şûk**” (582-588) başlığında dile getirilir. “Sevgilinin aşkı dostundan dahi saklanmalı, zira ona pek çok dost düşmanlık duyabilir.” denilmektedir:

İşk-ı yâr dostdan dahi pinhân olur

Nice dost anın için düşmân olur (583)

Bir diğer mesele ise vakıf malının satılıp alınması mevzudur. Bu durum İslâmiyet’te yasaklanmış olduğundan toplumun hassasiyet gösterdiği bir konudur ve Zarîfî, bunu nasihatnamesinde ayrı bir başlık altında değerlendirmiştir. Şair, vakıf malından uzak durulmasını dile getirdiği “**İctinâb-ı Mâl-i Vakf**” (295-299) bölümde “kimsenin vakıf malıyla yapılmadığı, akıllı olanın ona el sürmeyeceği” söz konusu edilir:

Kimse mâl-i vakf ile yapılmadı

Âkil olanlar ana kapılmadı (298)

Ayrıca, Zarîfî birinin borcuna kefil olmayı da doğru bulmaz ve gençleri uyarır. “Kimsenin borcunu üzerine alma, başına bela açma.” der:

“**İctinâb-ı Kefâlet**” (333-338)

Kimse borcun üzerine alma sen

Bî-belâ başın belâya salma sen (335)

Şair, alış-verişe dair de öğütlerde bulunur. Kötülerle alışverişten sakınılmasını tembihlerken; gençleri, malın iyi ve güzel olanını almaya yönlendirmektedir:

“**İctinâb-ı Bey’ u Şirâ’-ı Bed- Asl**” (746-747)

Bir kişinin evvelâ aslın soruş

Anın ile sonra kıl alış veriş (747)

“**Taleb-i Eşyâ-yı Mergûb**” (414-416)

Nesnenin ucuzuna bakma sakın

Cân u cismin odlara yakma sakın (414)

Başka bir konu da az yemek, az uyumaktır. Az yemek bedeni, az uyumak ruhu rahatlatmaktadır. Bu birçok defa hadislerle ve evliyaların sözleriyle dile getirilmiştir. Zarîfî, yeme içme ve uykunun azlığına değindiği “**Killet-i Ekl ü Şürb ü Nevm**” (553-562) başlığında; “insana şifanın hâlisi az yemektedir, çok yemekten bela hastalığı olur; kâmil insan az yer az uyur; çok yiyip, çok uyuyanlar ise gaflette olanlardır” sözleri ile gençleri az uyku az yemeğe teşvik etmektedir:

Az yemekdir âdeme mahz-ı şifâ

Çok yemekden olur emrâz-ı belâ (558)

Az uyumak az yemek kâmillerin
Çok uyumak çok yemek gâfillerin (560)

Şair gençlere hayvan sevgisi de vermeye çalışmış ve onlara avlanmamalarını öğütlemiştir. “**İctinâb-ı Sayd-ı Vuhûş u Tuyûr**”(678-682) başlığında avlanan hayvanın kişiyi ondurmayacağına değinirken; avın geride yavrusu ya da eşi kalabileceğini, boş yere hayvanları telef etmemek gerektiğini dile getirir. Ayrıca, “eskilerin avcının ya kör ya topal kalacağını söylediklerini” belirterek, zararın yine kendilerini olacağını ima eder ve gençleri avcılıktan uzak tutmaya çalışır:

Olma sayyâd ey püser dinle beni
Kıl hazer ondurmaya ol kâr seni (678)

Böyle demiş selefde geçen ricâl
Avcı olan ya kör olur ya topal (682)

Zarîfî bir başka beytinde ise gençlere tecrübenin değerini kavratmak için; işe yeni başlayan hekim ve İslâm hukukçusuna güvenmemesini öğütler:

“**İctinâb-ı Mübtedî-i Fakîh ü Tabîb**” (412-413)
Biri cândan biri dînden çıkara
Her ne kande arasan kâmil ara (413)

Şair, seslendiği oğlana küçük bir çocuğu tembihlercesine yaklaşır ve “Yanında güvenilir bir arkadaşın yoksa tek başına yola çıkma.” diyerek uyarılarda bulunur:

“**İctinâb-ı Azm-i Ehemm-i Sefer**” (325-332)
Bulmaz isen bir refik-i mu'temed
Sakınıp çıkma yola gel etme ferd (328)

Zarîfî, Pendnâme'de daha başka değerlere de değinmekte ve gençlerin bu sözlerini can kulağıyla dinlemesini istemektedir. Zira öğütlerden nasibini almayanın başı dertten kurtulmayacaktır:

“**Gûş-ı Nâsîh-i Âkil ve İctinâb-ı Pend-i Nâkıs**” (715-720)
Ey püser dinle nasîhât sözünü
Cân kulağıyla işit aç gözünü (715)

Kim ki almazsa nasîhatdan eger
Eksik olmaz andan âfât u keder (716)

Pendnâme-i Zarîfî'de yer alan bu evrensel değerler, sayfalar arasında kalmamalı, bireyler tarafından benimsenip, hayatın içinde uygulanmalıdır.

Sonuç

Zarîfî'nin Pendnâme'sindeki değerler ve değerleri anlatan beyitler elbette bunlarla sınırlı değildir. Zira eserin özü nasihatname denilen bir öğüt kitabıdır. Bu sebeple tüm metin başta yazıldığı dönem olmak üzere günümüz ve gelecekte de geçerli olabilecek değerleri aktarmaktadır.

Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan Pendnâme'de şair, aktarmak istediği değerleri başlıklarla birbirinden ayırmıştır. Kişiye kazandırılmak istenen değer için "Taleb-i" diye söze başlayan Zarîfî, uzak durulması gereken tutum ve davranışlar için "İctinâb-ı" başlığını kullanmıştır. Söz konusu edilen değerler kişiyi her iki dünyada da mutlu edecek değerlerdir. Eserde -seslenen kesim "gençler ve çocuklar" olmakla birlikte- her yaşta insanın sahip olması gereken evrensel değerler dile getirilmiştir.

Bugün çocuk hikâyelerinde kavratılmaya çalışılan değerlerin, çok önceleri klasik Türk edebiyatı eserlerinde özellikle manzum olarak sunulmasına ayrıca dikkat çekilmelidir. Zira bu metinlerin bir edebî eser olduğu unutulmadan nazımla verilmek istenenin daha kalıcı, daha zevkli bir halde sunulduğu görülür. Elbette şiir, okuyucunun ilgisini daha çok çekecektir.

Bu çalışmada, değerler eğitiminin, sadece bugünün yazılı metinleriyle değil; Pendnâme-i Zarîfî gibi yüzyıllar önce yazılsa da her çağın ortak değerlerini barındıran, klasik Türk edebiyatının manzum nasihatnameleriyle de verilebileceği vurgulanmaya çalışılmıştır.

Şairin dediği gibi:

Anlayasın kâ'inât içre ne var

Cümlesi ders ü nasihatdır ey yâr (272)

("Ey sevgili, anlayan için kâinatta her ne varsa (zaten) ders ve nasihat" değil midir?)

KAYNAKÇA

- Arslan, M. (1994). *Pendname-i Zarîfî*. Sivas: Dilek Matbaacılık.
- Beyhâkî, Sünenü'l- Kübrâ, 4/318, s. 7831.
- Bursalı Mehmed Tahir (2000). *Osmanlı müellifleri*. C.I. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca- Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Girgin, M. (2012). *Pedagojik değerler*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- İpekten, H. vd. (1988). *Tezkirelere göre divan edebiyatı isimler sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, M. (2001). Manzum Nasihat-nâmelerde yer alan konular. *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 133-185.
- Mehmed Süreyyâ (1996). *Sicill-i Osmânî veya Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*. C.III. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Öztürk, Z. (2005). On beşinci yüzyıl şairlerinden Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi'nin Yusuf u Zeliha mesnevisinde işlenen değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3(10), 43-74.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Taberânî, Mu'cemu'l-Kebir, 5/17, s. 4451.
- Tuman, M. N.(2001). *Tuhfe-i Nâilî*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.